

Η «ΜΕΓΑΛΗ ΑΝΑΤΡΟΠΗ» (της Ιωάννας Μουτσοπούλου)

Χρησιμοποιώντας αυτόν τον όρο, «μεγάλη ανατροπή», ήθελα να περιγράψω τη σημερινή παγκόσμια κατάσταση και το πώς αισθάνονται οι περισσότεροι άνθρωποι γι' αυτήν, όταν βλέπουν ότι ο κόσμος ή, μάλλον, ο πολιτισμός με τις αρχές που εμπεριείχε καταρρέει. Προσπαθώντας κανείς να αξιολογήσει τις ηθικές και φυσικές αντοχές μιας κοινωνίας, το πολιτισμικό της αποτύπωμα,

ίσως σε αυτή την περίπτωση είναι λίγο να πει ότι είναι απλώς τρομοκρατημένοι. Μάλλον – όσο κι αν φαίνεται τούτο παράδοξο – το χειρότερο είναι πως είναι αιφνιδιασμένοι με την εμφανή πιθανότητα ενός παγκόσμιου ή, έστω, μεγάλου περιφερειακού πολέμου και άλλων μεγάλων δεινών όπως πείνας, ασθένειας, ακραίας φτώχειας και ανατροπής του τρόπου ζωής. Το πρόβλημα, δηλαδή, δεν βρίσκεται στον τρόπο που όλοι νοιώθουμε μπροστά σε μια τόσο μεγάλη καταστροφή, γιατί αυτό είναι κάτι φυσιολογικό, αλλά βρίσκεται στον αιφνιδιασμό, γιατί αυτό σημαίνει πως η κοινωνία δεν είναι προετοιμασμένη ψυχολογικά, νοητικά και υλικά, παρ' όλο που τα σημάδια, οι ενδείξεις, υπήρχαν προ πολλού. Πολλοί προτιμούν να ελπίζουν ακόμη ή να βεβαιώνουν ότι δεν πρόκειται να γίνει ένας πόλεμος τέτοιας κλίμακας, ότι έπειτα από αυτή την αφθονία δεν πρόκειται να γνωρίσουμε ακραίες ελλείψεις, ότι αυτά συμβαίνουν μόνον κάπου μακριά μας και αποτελούν απλές εικόνες στις τηλεοράσεις και τα μέσα ενημέρωσης ή ότι αφορούν μόνον ένα μακρινό παρελθόν ή ένα ακόμη πιο μακρινό μέλλον, που πάντως δεν θα είναι το δικό τους. Ακόμη κι ο πόλεμος έχει καταντήσει ένα θέαμα μέσα στην τεράστια ποικιλία των διαφόρων ειδήσεων που αλλάζουν συνεχώς

μπροστά σε ένα κοινό αδηφάγο για αλλαγή των εντυπώσεων που αποκομίζει από το περιβάλλον. Άλλοι, πάλι, βλέποντας το κακό που γίνεται και τις ανθρώπινες αδυναμίες, ελπίζουν αυθαιρέτως ότι και μόνο η αλλαγή της εποχής με έναν τρόπο μαγικό θα αλλάξει τα πράγματα και, το χειρότερο, ότι θα αλλάξει και τον ανθρώπινο χαρακτήρα προς το καλύτερο, πράγμα που οδηγεί αναπόφευκτα σε αμφισβήτηση της ελευθερίας της βούλησης, μια και ο άνθρωπος φαίνεται να είναι έτσι παθητικός δέκτης του περιβάλλοντος, που δεν χρειάζεται να κάνει τίποτε άλλο παρά μόνο να περιμένει τους δείκτες του ρολογιού να γυρίζουν ως τον κατάλληλο ευνοϊκό χρόνο.

Όμως, ενάντια σε όλες αυτές τις αυταπάτες, πρέπει τελικά να παραδεχθούμε ότι αυτού του είδους οι ανατροπές αποτελούν ιστορικά κάτι κυριολεκτικά συνηθισμένο και, επομένως, βαρετό πια μέσα στον ρου της ιστορίας, γιατί επαναλαμβάνονται τόσο συχνά, που κανονικά δεν θα έπρεπε να θεωρούνται κάτι το νέο που να μας αιφνιδιάζει. Πόσοι πόλεμοι έχουν γίνει σε αυτόν τον πλανήτη (ακόμη και πολύ πρόσφατα); Πόσες σφαγές και αρπαγές; Πόσα αποτρόπαια φαινόμενα έχει δει η ανθρωπότητα, τα περισσότερα από τα οποία δημιούργησε η ίδια; Θα έλεγε κανείς ότι η ανθρωπότητα είναι φτιαγμένη για τον πόλεμο και, πάντως, όχι για την ειρήνη. Ποθεί διακαώς την ειρήνη, αλλά προετοιμάζει συνεχώς πολέμους. Γιατί, λοιπόν, αιφνιδιάζονται οι κοινωνίες; Γιατί κάθε γενιά πρέπει να δοκιμάζει τα ίδια πράγματα, λες και είναι φύσει αμαθής και πρέπει να θέτει κάθε φορά το δάχτυλο στον «τύπο των ήλων»;

Οι αναλύσεις δεν φαίνονται απόλυτα ικανοποιητικές, γιατί περιορίζονται στα εξωτερικά και μόνον γεγονότα. Ναι, κάποιοι ισχυροί άνθρωποι, οι ελίτ, πάντοτε προσπαθούν να κυριαρχήσουν με κάθε διατιθέμενο μέσο. Αλλά, δυστυχώς, δεν είναι μόνον αυτό. Η κυριαρχία τους δεν οφείλεται σε ένα μαγικό αίτιο, αλλά στην επίμονη παθητικότητα των ανθρώπων, όλων μας, ενώ σε αντίθεση αυτοί είναι αντίστοιχα προσηλωμένοι απόλυτα στην κυριαρχία τους. Ποια είναι η διαφορά αυτών των δύο, εφ' όσον και τα δύο είναι επίμονα και, στον βαθμό που γνωρίζουμε,

“αδιάλειπτα” μέχρι τώρα; Στην πραγματικότητα και τα δύο είναι λανθασμένα, αποτελούν στρεβλές διασκευές πρωτογενών τάσεων: η μεν κυριαρχία της θέλησης, η δε παθητικότητα της ειρήνης. Και τα δύο συνδέονται μάλιστα με τον ατομισμό. Είναι ένα αναπόφευκτο δίπολο που αντιστοιχεί στο άλλο δίπολο από το ένα μέρος της θέλησης με τη συνεπακόλουθη δύναμη και πρωτοβουλιακότητα και από το άλλο μέρος της ειρήνης με την αντίστοιχη ισορροπία και ηρεμία. Η θέληση και η ειρήνη είναι αξεδιάλυτα ενωμένα, έτσι και η παθητικότητα με την κυριαρχία είναι ομοίως αξεδιάλυτα ενωμένα, αλλά σαν καρικατούρες του αρχικού προτύπου. Οτιδήποτε αρνητικό συναντάμε στον κόσμο μας είναι διαστρέβλωση μιας ορθής γενικής αρχής ή δυνατότητας.

Θα έπρεπε να μπορούμε να κατανοήσουμε τη φύση και τα αίτια της κυριαρχίας και τη φύση της παθητικότητας, για να μπορούμε να ερμηνεύσουμε το φαινόμενο. Και τα δύο παραπέμπουν στο έχειν, στο ότι κανείς θεωρεί πως τα πάντα αποτελούν εν δυνάμει κτήμα του, ότι δεν υπάρχουν σχέσεις βαθιά διαδραστικές αλλά μόνον ένα αποτέλεσμα αρεστό στον χρήστη, ότι η εσωτερική διάσταση του ανθρώπου (η συνείδηση και οτιδήποτε πέραν αυτής) δεν έχει κάποια αυταξία παρά μόνον είναι καταναλωτής επιθυμητών πραγμάτων και καταστάσεων.

Ποια ήταν τα σημάδια αυτής της κατάστασης; Αρχικά πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι μέσα στην κοινωνία υπάρχουν και τα θετικά στοιχεία, στα οποία έγκειται και η σημαντικότητα του ανθρώπου. Μόνο που βαθμιαία διαστρεβλώνονται και παραμερίζονται, με συνέπεια να παίρνουν τη σκυτάλη τα αντίθετα. Ας πάρουμε για παράδειγμα την ανάπτυξη των ανθρωπιστικών σπουδών στη Δύση. Αυτές οι σπουδές είναι εκείνες που χτίζουν χαρακτήρα ή, τέλος πάντων, μπορούν να χτίσουν σιγά-σιγά τους χαρακτήρες με το να τους εμφυσούν μεγάλες αρχές ως στυλοβάτες της ζωής και της κοινωνίας. Όμως, όπως αναφέρει η Μάρθα Νουσμπάουμ στο βιβλίο της “Όχι για το κέρδος, Οι ανθρωπιστικές σπουδές προάγουν τη δημοκρατία”, εκδ. Κριτική, 2013 (α΄ έκδοση 2010), σελ. 227: «Ας πάρουμε για παράδειγμα τη Βρεταννία. Από την εποχή της θάτσερ, τα τμήματα Ανθρωπιστικών Σπουδών είναι υποχρεωμένα να

λογοδοτούν στην κυβέρνηση, η οποία είναι ο χρηματοδότης όλων των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, και να αποδεικνύουν ότι η έρευνα και η διδασκαλία τους συμβάλλουν στην οικονομική κερδοφορία. Εάν δεν μπορούν να το αποδείξουν, η κρατική χρηματοδότηση περικόπτεται και ο αριθμός διδασκόντων και φοιτητών μειώνεται». Αυτό είναι περισσότερο τρομερό από όσο δείχνει με μια επιπόλαιη ματιά. Σημαίνει ότι έχει διεισδύσει στην αξιολογική κρίση των ανθρώπων το ότι η οικονομία είναι πάνω από όλα, το ότι αποτελεί το μέτρο και τον κριτή των πάντων. Τα βήματα προς αυτή την κατεύθυνση ήταν αργά και ανεπαίσθητα. Συχνά, μπορεί να φαινόταν θετικά, επειδή συνέδεαν ωφελιμιστικά τα πανεπιστήμια με την οικονομία, αλλά οι περισσότεροι δεν παρατηρούσαν ότι με αυτόν τον τρόπο ο άνθρωπος υποβαθμιζόταν σε οικονομικό εργαλείο. Η οικονομία δέσποζε και χρησιμοποιούσε τα πάντα για δικό της όφελος. Η αυταξία χάθηκε και η συνείδηση έγινε εξάρτημά της. Αυτή είναι η σκληρή αλήθεια.

Φυσικά, δεν εννοώ σε καμμία περίπτωση ότι η συνείδηση και η σκέψη πρέπει να μένουν αδιάφορες για το κοινωνικό γίγνεσθαι, αλλά ότι η ιεράρχηση δεν πρέπει να είναι αυτή. Η οικονομία αποτελεί ένα μέσον για επιβίωση και ανάπτυξη και όχι αυτοσκοπό. Όμως εμείς έχουμε αντιστρέψει τα πράγματα και θεωρούμε ότι τα πάντα πρέπει να υπηρετούν την οικονομία και, εν γένει, το έχειν. Αλλά ξεχνάμε ότι το έχειν λειτουργεί στο πεδίο του ανταγωνισμού και της ανάγκης και έχει μικρή εμβέλεια και βραχεία ζωή. Από το άλλο μέρος, οι ιδεολογίες (και όχι, φυσικά, οι ιδέες καθεαυτές) έχουν περιπλέξει το πρόβλημα, γιατί είχαν όχι μόνον μονομέρειες αλλά και έπεσαν σε ένα έδαφος ευεπίφορο στον φανατισμό και τον ανταγωνισμό. Ήδη, σήμερα, βλέπουμε ότι οι ιδεολογίες έχουν αποτύχει να παράσχουν στον άνθρωπο τόσο την ασφάλεια όσο και την ελευθερία που υποσχόντουσαν. Η υποδούλωση βαίνει αυξανόμενη και το έχειν περνάει οριστική κρίση, η οποία δεν μπορεί πλέον να κρυφτεί. Και, εν κατακλείδι, όλοι αισθάνονται προδομένοι.

Θα μπορούσε κανείς να πει, χωρίς αυτό να αποτελεί υπερβολή,

ότι διανύουμε μία εποχή καταρρεύσεων, εκκωφαντικών και πολύ οδυνηρών – ειδικότερα η Δύση, γιατί αυτή ήταν που διέθετε μία μεγαλύτερη ευημερία και θεσμικό βάθος και η πτώση της θα είναι πιο επώδυνη.

Το θεμελιώδες ερώτημα που πρέπει να τεθεί είναι διπλό: α) Τι πραγματικά φταίει; β) Θέλουμε να διορθώσουμε τα αίτια αυτής της ανατροπής;

Αυτά τα δύο είναι αλληλένδετα και δεν είναι σίγουρο ότι το δεύτερο έπεται του πρώτου, γιατί η θέληση να μην διορθώσει κανείς τίποτε οδηγεί αναμφισβήτητα και στο να μην θέλει να κατανοήσει σε βάθος τα αίτια, για να μην αισθάνεται ένοχος. Μια τέτοια κατανόηση θεωρείται, δυστυχώς, μία αοριστία, μία αποφυγή της λύσης των πρακτικών προβλημάτων, εν ολίγοις κάτι άχρηστο και κατάλληλο μόνον για αυτούς που θέλουν να χάνουν πολυτελώς τον χρόνο τους στο πεδίο της σκέψης, ενώ ο κόσμος κυριολεκτικά καίγεται. Το αποτέλεσμα αυτής της στάσης είναι να περιστρέφεται όλη η κατανόηση στην ιστορία και τα γεγονότα που οδήγησαν σε αυτή την κρίση. Όμως αυτό δεν είναι αρκετό, γιατί αναφέρεται μόνον στα γεγονότα, αγνοώντας το άλλο θεμελιώδες γεγονός ότι ακόμη και αυτά προκλήθηκαν από ορισμένα αίτια που βρίσκονται μέσα στη συνείδηση των ανθρώπων, τις τάσεις και το πολιτισμικό τους αποτύπωμα. Αυτό δεν μειώνει καθόλου την ευθύνη των ελίτ, αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε τον άλλο πόλο, λαούς, κοινωνίες και τους πολλούς, γιατί αυτοί είναι εκείνοι που θα κάνουν την αλλαγή, μια και δεν ζούμε στην εποχή της σοφής δεσποτείας, όπου κάποιοι λίγοι, όντας ισχυροί, ενεργούσαν σε όφελος του λαού. Οι εποχές έχουν αλλάξει. Οι άνθρωποι δεν είμαστε πια σε αυτό το σκοτάδι της άγνοιας και της αδυναμίας, για να δικαιολογείται τόση παθητικότητα απέναντι στα κοινά πράγματα. Από τη στιγμή που περάσαμε το κατώφλι αυτό, δεν μπορούμε πια να κάνουμε πίσω και να διαλέξουμε πάλι την άγνοια και την αδυναμία, γιατί ίσως αυτό μας φαίνεται ευκολότερο. Επιπλέον, οι εποχές έχουν αλλάξει και για άλλον έναν λόγο, πολύ καίριο: την τεχνολογία και την επιστήμη. Υπάρχει τέτοια ισχύς σε αυτόν τον τομέα, που μόνον

μεγάλα σύνολα μπορούν να την αντισταθμίσουν.

Η ελευθερία, που λέμε πως θέλουμε, έρχεται με το απαραίτητο συμπλήρωμά της, την Ευθύνη, και όχι ανέξοδα εν είδει πανηγυριού και ανεμελιάς. Αυτό ακριβώς είναι το καίριο σημείο που πρέπει να αποδεχθούμε, κόντρα στη συνήθεια των κομμάτων να προβάλλουν αποκλειστικά την ανάγκη για πράξη ή, αντίθετα, ένα είδος ευθύνης που λειτουργεί πάντοτε σε βάρος του κοινού καλού και με τρόπο που να κάνει τους ισχυρούς ακόμη ισχυρότερους και τους αδύναμους ακόμη πιο αδύναμους. Αυτό αποτελεί αντιστροφή των αξιών της ανθρωπότητας.

Όπως όμως έλεγε ο Τσώρτσιλ, ο καιρός των αμφιβολιών και των συζητήσεων έχει πια περάσει και έχει ήδη φθάσει η εποχή των επιπτώσεων.

Αλλά προς το παρόν τρέχουμε απλώς πίσω από τα γεγονότα και δεν μπορούμε να γίνουμε δημιουργοί του μέλλοντος. Το αίτημα του Καντ να βγει ο άνθρωπος από την αδράνεια και την παθητική εξάρτησή του από άλλους (με την έμφαση στην παθητικότητα, γιατί οι εξαρτήσεις είναι αναπόφευκτες και αναγκαίες) φαίνεται πως θα αργήσει πολύ να εκπληρωθεί.

2/6/22

Ιωάννα Μουτσοπούλου

Μέλος της ΜΚΟ ΣΟΛΩΝ